Pyramiderna vid Giza, ca 2500 f Kr

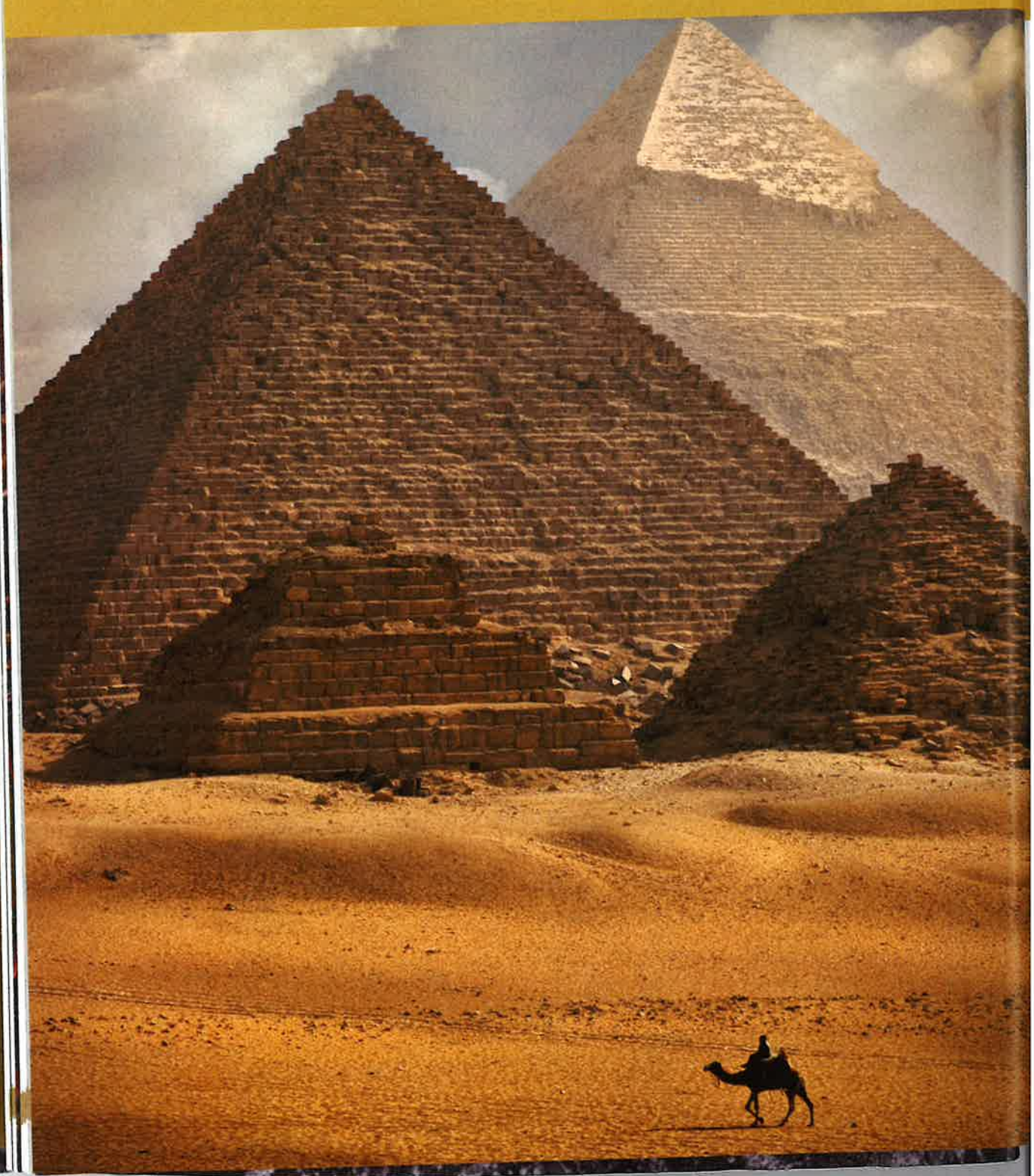

ur "Perspektiv på historien" 4 50p
Nyström m fl

Historien epok för epok

För att göra historien begriplig delar vi in den i epoker.

Förhistorien har traditionellt delats in i stenålder, bronsålder och järnålder. Indelningen avspeglar vad man kan hitta vid en arkeologisk utgrävning, men är långtifrån självklar. De flesta verktyg under stenåldern var i själva verket av trä; bronset under bronsåldern användes mest som utsmyckning. Samtidigt döljer uppdelningen andra förändringar. Det största steget i människans historia – när hon blev jordbrukare – infaller mitt under »stenåldern«.

Från det att människan börjat efterlämna skriftligt material brukar vi tala om historisk tid. »Antiken« och »medeltiden« är epoker som används flitigt i historieböckerna. Begreppet medeltiden myntades på 1400-talet av författare som ville återuppväcka traditionerna från det antika Grekland och Rom. De såg tiden sedan dess som en mörk »mellantid«. Idag har forskarna en mer nyanserad bild av de denna epok – faktum är att det skedde stora framsteg! Likväl har begreppet etsat sig fast.

Valet av epokindelningen återspeglar vilket perspektiv man lägger på historien. Just epoker som »antiken« och »medeltiden« signalerar att vi i denna bok närmar oss historien från vår horisont som européer, vilket vi också ska göra enligt läroplanen. Ur ett ostasiatiskt eller arabiskt perspektiv framträder andra sammanhang.

De senaste århundradena är svåra att dela in i epoker. Länge talade man om perioden efter ca 1500 som »Den nya tiden«. Nu används ofta begreppet »modern tid«, vilken i sin tur kan delas upp i »tidigmodern« och »senmodern tid«. Perioden ca 1700–1850 ses ofta som en viktig brytpunkt. Genom den industriella revolutionen skedde den största förändringen i vårt sätt att leva sedan vi blev jordbrukare. Samtidigt uppkom det nya sätt att förstå samhället och världen. Med dessa förändringar inleder vi i denna bok den löpande historieskrivningen. Men först ska vi epok för epok följa historien fram till dessa.

Människans ursprung

Några av människans förfäder – fossilfynd från Kenya, till vänster Homo Erectus som levde för 1,6 miljoner – 200 000 år sedan, de övriga olika så kallade Australopitheciner, 1,6 till 3,7 miljoner år gamla.

Människans historia börjar för ca 7 miljoner år sedan i Afrika. Då avgrenade sig vår utvecklingslinje sig från vad som senare blev schimpanserna, vår närmsta släkting.

Vad skiljde de första människoliknande varelserna från aporna? Det var inte hjärnan. Istället var det förmågan att resa sig upp och gå på bakbenen. Det blev en fördel när klimatet i Afrika blev torrare och de täta skogarna glesades ut, så att man måste röra sig över stora områden. Med en upprätt gång blev det lättare att se sig omkring och att bära med sig insamlad föda. När händerna blev fria kunde man också utveckla sin förmåga att gripa, plocka och vrida. Förmågan att lägga på minnet och samarbeta var faktorer som ökade chansen till överlevnad. Allt detta ledde efter hand till att hjärnan utvecklades. För två miljoner år sedan tillverkades de första stenverktygen, för en miljon år sedan lärde sig människan att hantera elden.

Vår egen art, Homo sapiens sapiens, uppkom för ungefär 100 000 år sedan. Ett utmärkande drag var förmågan att använda språket. Nu blev det på ett helt annat sätt möjligt att samarbeta och planera, utbyta idéer och erfarenheter. För 40 000 år sedan kom Homo sapiens till Europa, där den

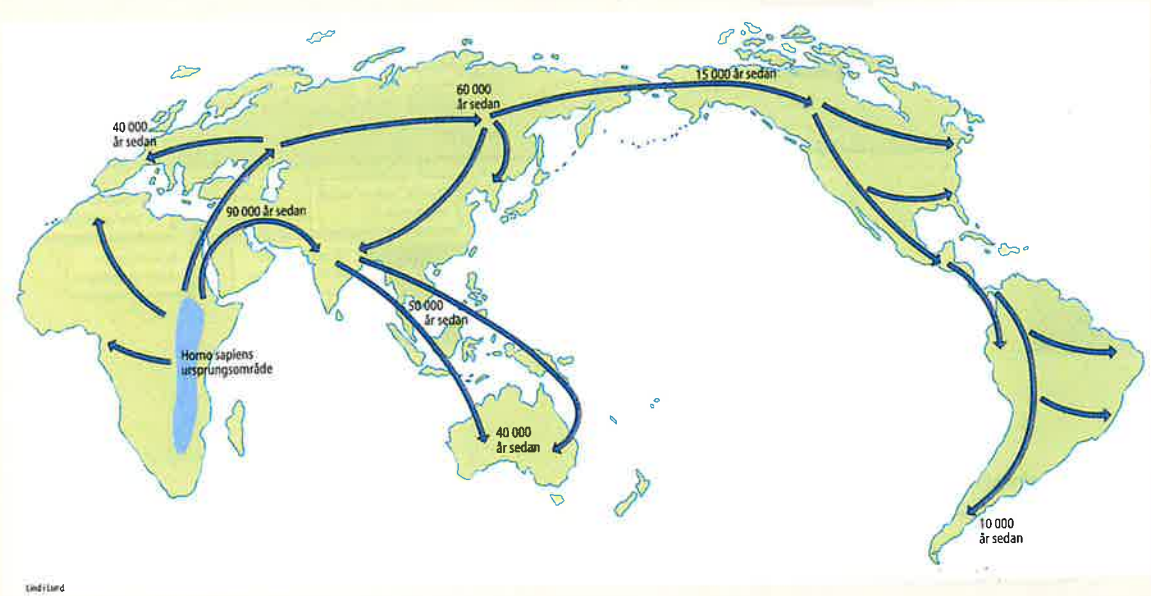

Homo Sapiens började sprida sig över världen för 100 000 år sedan.

13 000 år gamla bilder av getter och oxar i en grotta i södra Frankrike. I sådana grottmålningar var just djurmotiv vanligast.

snart trängde ut Neandertalaren, en annan människoart. Dock visar den senaste forskningen att mötet också resulterade i ett visst utbyte av gener – ännu i dag bär således de flesta människor på jorden spår av Neandertalarna i sitt DNA.

Under större delen av sin historia levde människan i små grupper som jägare och samlare. Utifrån arkeologiska fynd och jämförelser med folk som lever så än idag menar man att det var relativt jämlika samhällen, både mellan könen och socialt. När man befinner sig i ständig rörelse och lever ur hand i mun går det inte att bygga upp rikedom. Att dela med sig är ett måste för att överleva. Samtidigt kan jägar- och samlarkulturerna också ha krigiska inslag, inte minst där olika stammar konkurrerar om jaktmarker och naturtillgångar.

Med dessa stenredskap, över en miljon år gamla, kunde man göra allt från att slakta djur till att tälja i trä.

Metkrok med »hål« för linan, svensk stenålder, från trakten av Arvidsjaur.

Jordbruket och de första högkulturerna

För ungefär 10 000 år sedan lärde sig människan att bruka jorden och tämja boskap. Det skedde först i Mellanöstern, där korn och vete växte vilt på bergssluttningarna. Nu ökade tillgången på föda, och befolkningen växte. Men som jordbrukare måste människan också arbeta hårdare än tidigare. Om vädret blev dåligt kunde skörden slå fel, vilket betydde svält. Sjukdomar spred sig lättare när människor och djur bodde tätt samlade i byar.

När människan blev bofast kunde hon samla på sig ägodelar: åkerredskap och husgeråd, textilier och smycken. Skillnaden mellan rik och fattig började framträda. När det fanns egendom som kunde rövas började man också bedriva krig i större skala. Spannmål, metaller eller kvinnor var åtråvärda krigsbyten, eller så kunde man tvinga grannfolken att betala tribut för att slippa skövling. Enligt vissa forskare stärktes männens ställning på kvinnornas bekostnad.

För ungefär 5 000 år sedan, bildas en ny typ av rikare jordbrukssamhällen vid några av världens stora floder. Från bergen förde floderna med sig enorma vattenmassor som varje år svämmade över strandbrinkarna. Nu lärde man sig att leda det näringsrika vattnet ut på åkrarna genom kanaler. Bevattningssystemen krävde att många människors arbete planerades och samordnades. Makten koncentrerades

Människan har lärt sig tämja boskap. På den 6 000 år gamla nordafrikanska grottmålningen ser vi de inhägnade djuren till vänster, till höger byn markerad med vita cirklar.

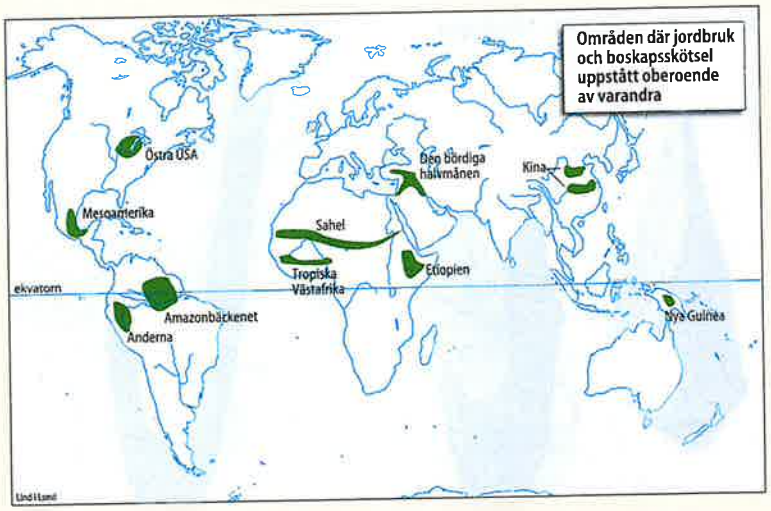

Människor började vid olika tider och på olika platser hålla boskap och odla jorden. Kartan visar de platser där jordbruk och boskapsskötsel uppstått oberoende av varandra under perioden 8 000–2 000 f. Kr. Odlingen av vete har sitt ursprung i »den bördiga halvmånen«, ris i Kina och majs i Mellanamerika.

Kvinnofigurer som denna, från Mexiko, användes i många tidiga kulturer som fruktbarhetssymboler vid religiösa ceremonier.

De tre mest berömda egyptiska pyramiderna – Mykerinos, Keops och Chefrens – den högsta (Keops) 146,5 meter hög.

hos kungar och präster. Mäktiga så kallade högkulturer växte fram i Nildalen i Egypten, kring Eufrat och Tigris i Irak, Indus i Pakistan och Huang He i Kina.

I högkulturerna uppkom nya yrkesgrupper: hantverkare och handelsmän, administratörer och präster. Kunskapen att framställa metaller förfinades. Nu uppstår också skriftspråket. Det användes först för att förteckna varor och handelstransaktioner: En stor mängd sådana dokument finns bevarade som lertavlor från tvåflodslandet i dagens Irak. Också samhällets lagar och religiösa myter nedtecknades tidigt.

Lertavla med kilskrift från tvåflodslandet i nuvarande Irak. Den 5 000 år gamla skriften är ett köpavtal om ett hus med tillhörande mark.

Brädspel, Induskulturen i nuvarande Pakistan (2500–1700 f. Kr.)

Relief från perserkungen Dareios I palats i Persepolis i nuvarande Iran, byggt cirka 500 f. Kr. Sändebud från det stora perserriket bär fram gåvor till kungen.

Silverbrosch, Induskulturen.

Antiken

På vasmålningar som denna från 500-talet f. Kr. finner vi många bilder från grekernas värld. Här avbildas brottare.

Akropolis, Athens borgklippa, fylld med tempelbyggnader som blivit klassiska symboler för den grekiska antiken.

Tiden från 700-talet f. Kr. till 500-talet e. Kr. brukar kallas för *antiken* och var en period av kulturell blomstring i Europa. De första 500 åren dominerades av grekerna, ett sjöfarande handelsfolk som levde i ett pärlband av självständiga handelsstäder längs Medelhavskusten.

Den ledande grekiska stadsstaten under 400-talet f. Kr. var Athen. Här möttes alla medborgare på torget för att besluta om gemensamma angelägenheter. Detta har varit en inspiration till vår tids demokratiska idéer. Men man ska minnas att bara en tiondel av invånarna fick delta – kvinnor, slavar och invandrare stod utanför. Också den moderna vetenskapen har rötter i grekernas öppna och nyfikna inställning till världen.

Athens »ugglemynt« – ugglan var symbolen för stadens skyddsgudinna Athena. Som handelsfolk gick grekerna i spetsen för myntväsendets utveckling.

Alexander den Store stormar fram under ett av de avgörande slagen mot perserriket. Romersk mosaik efter målning från 300-talet f. Kr.

På 300-talet tog ett kungarike i norr, Makedonien, makten över Grekland. Under ledning av den unge kungen Alexander den Store besegrade de det mäktiga perserriket i öster och erövrade ett väldigt område från Indien i öster till Libyen i väster.

Alexanders välde blev emellertid kortlivat. Desto långvarigare var det romerska riket, som präglar den senare delen av antiken, från 200-talet f. Kr. till 400-talet e. Kr. Från ett litet område runt staden Rom växte det ut till att omfatta hela Medelhavsområdet. Sedan fältherren Julius Caesar kring år

Kvinnoporträtt från kejsar Neros tid, 37–68 e. Kr.

Romarrikets framväxt och utbredning då det var som störst i början av 100-talet e. Kr.

50 f. Kr. gripit makten blev romarriket ett kejsardöme.

Längs ett omfattande system av vägar, handelsstationer och militärförläggningar spreds romersk kultur och språk.

Överallt i dagens Europa hittar vi lämningar från detta kulturbygge. På 300-talet e. Kr. blev kristendomen statsreligion i romarriket. Härigenom kom romarriket att knyta samman Europa också på det religiösa planet.

På 300-talet blev det allt svårare att hålla samman det väldiga riket. År 395 delades det upp i en västlig del med säte i Rom, och en östlig med säte i Konstantinopel, nuvarande Istanbul. Den östliga delen levde vidare i ytterligare tusen år, men Västrom började lösas upp under 400-talet. Det brukar ses som slutet på antiken.

Ett av den romerska byggnadskonstens storverk är systemet av akvedukter som försedde städerna med vatten. När man på 200-talet lärt sig slå valv uppnådde de ansenlig höjd, såsom denna i Sydfrankrike, 49 meter hög.

Julius Caesars porträtt på ett mynt från första århundradet f. Kr.

Medeltiden

När romarriket föll samman var fältet fritt för lokala stormän och löst organiserade krigarfolk att strida om makt och inflytande. Den *äldre medeltiden* var en orolig period, då handeln krympte, städerna förföll och skogarna växte in över odlingslandskapet. Det kulturella arvet från antiken fördes vidare av den katolska kyrkan och av det arabiska väldet, som på 600–700-talet lade under sig ett område från Indus i öster till Spanien i väster.

Men från 800-talet och framåt växte jordbruksproduktionen i Europa, och handeln började skjuta fart igen. Under högmedeltiden på 1000-1200-talet samlade adelsmän och präster på sig allt större rikedomar. Det var de som ägde jorden, och bönderna måste ge dem en del av sin skörd och dessutom arbeta åt dem. På många håll var bönderna livegna, d.v.s. de fick inte flytta från platsen. I samhällspyramidens topp fanns kungen, men hans ställning var svag. Maktkonflikter mellan adel, kyrka och kung var vanliga.

Jordbruksarbete i Italien på 1400-talet. I förgrunden en hjulplog, en av medeltidens viktiga tekniska uppfinningar.

Sjukvården stod högt i den arabiska kulturen. En medicinsk lärobok från 900-talet visar olika läkeörter.

När Europa återhämtat sig från den långa nedgångsperioden inleddes under 1100- och 1200-talet en serie angrepp på det arabiska väldet – *korstågen*. Initiativet kom från kyrkan, som ville att Europas krigaradel, riddarna, skulle sluta slåss inbördes och

Den medeltida riddaren på bilden är avbildad på den berömda Bayeux-tapeten, en 70 meter lång broderad linnebonad från 1070-talet som skildrar slaget vid Hastings 1066 i samband med den normandiska erövringen av England.

Guldsmedsbutik från senmedeltiden, då lyxen och prakten växte i slott och kloster.

Den tyska staden Köln på 1400-talet. Den medeltida stadsbilden dominerades av de höga ringmurarna och de många kyrktornen.

istället erövra Jerusalem. Företaget fick livligt stöd från städernas köpmän, som ville få kontroll över handelslederna till Orienten. Den entusiasm som korstågen väckte i hela Europa var ett uttryck för religionens makt över människornas sinnen.

På 1300-talet drabbades Europa av en serie pestepidemier, den så kallade digerdöden. Befolkningen minskade med en tredjedel. Följden blev folktomma byar, förfallna gårdar och igenväxande åkrar. *Senmedeltiden* präglades av bondeuppror och kritik mot rikedom och lyxen i slott och kloster. Samtidigt började kungamakten stärkas på adelns och kyrkans bekostnad.

Döden stryper ett av pestens offer – bild från nuvarande Tjeckien år 1376.

Mot en ny tid

Portugisen Ferdinand Magellans »Victoria« – det första skepp som seglade jorden runt. Det tog tre år 1519-1522. Magellan själv dog under färden.

Mot slutet av medeltiden växte handeln i betydelse. Mest lönsamt var att handla med siden, kryddor och andra lyxvaror från Indien och Kina. Men vägen dit kontrollerades av araber och turkar. Därför började européerna söka nya handelsleder. Portugisen Vasco da Gama seglade runt Afrikas sydspets till Indien. Columbus valde en annan väg, västerut över Atlanten, och stötte 1492 på en ny kontinent – Amerika. 1520 genomfördes den första världsomseglingen. Européerna började erövra världen.

Leonado da Vinci var samtidigt både konstnär, vetenskapsman och ingenjör. Teckningen gestaltar hans bild av människokroppens proportioner.

Också på tankens område gjordes omvälvande upptäckter. Den polske astronomen Copernicus kom i mitten av 1500-talet fram till att jorden inte var universums medelpunkt, som man trott förut. Istället rörde sig jorden och de andra planeterna kring solen. Andra vetenskapsmän utvecklade hans beräkningar och på så vis växte en ny världsbild fram. I Isaac Newtons teori om tyngdkraften från 1687 framstod hela universum som ett jättelikt maskineri, där samma krafter styrde både i himlen och på jorden.

Målning av Jan Vermeer. Den holländska konsten på 1600-talet avbildade gärna vardagsscener i enkel miljö, vilket gör att vi kan bilda oss en ganska god bild av hur människor levde och arbetade.

Martin Luther, samtida porträtt.

Nya tänkesätt skakade också kyrkan. 1517 gick den tyske munken Martin Luther till angrepp mot den katolska läran och inledde den så kallade *reformationen*. Han fick stöd av kungar och furstar som ville minska kyrkans makt och komma åt dess rikedomar. Luthers anhängare, protestanterna, var starkast i norra Europa, och där bildades statskyrkor som var underordnade kungen.

Under 1500–1600-talet samlade kungarna allt mer makt. De effektiviserade skatteuppbörden, och införde nya tullar och avgifter

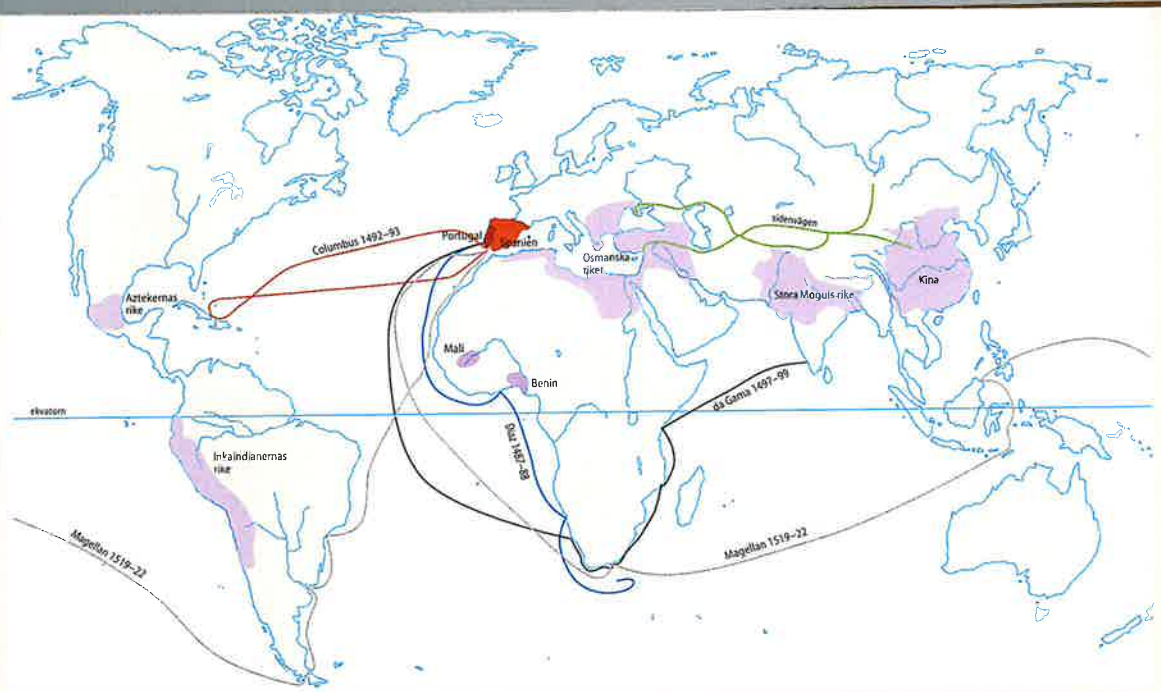

Världen kring år 1500, några av de viktigaste europeiska upptäcktsfärderna och några av de främmande kulturer de mötte på resorna. Sidenvägen genom Asien hade alltsedan romarrikets tid förbundit Medelhavsområdet med Fjärran Östern.

på den växande handeln. På så vis kunde de finansiera allt större arméer. Därför blev 1600-talet också ett krigens århundrade. På andra sidan havet utsträckte européerna sin kontroll över stora delar av den amerikanska kontinenten. Under 1500-talet besegrade spanjorerna aztekerna och det väldiga inkariket. Därefter fanns ingen kvar som kunde erbjuda ett samlat motstånd.

För indianerna innebar mötet med européerna en katastrof. Med sig från Europa förde erövrarna sjukdomar som härjat på den gamla kontinenten under årtusenden. Indianerna saknade motståndskraft och dog i massor. Man beräknar att folkmängden under drygt 100 år minskade med ca 90 %. I jämförelse bleknar digerdöden som dödlighetskris.

Genom sin stolta hållning och praktfulla dräkt manifesterar »solkonungen« Ludvig XIV av Frankrike den envåldsmakt som tidens monarker eftersträvade. Hans valspråk var »staten, det är jag«.

Målningen av ett av 1600-talets fältslag ger en föreställning om de väldiga arméer som de ledande staterna nu förfogade över.